

Wprowadzenie

Jednym z najważniejszych kryteriów służących do oceny kondycji życia społecznego jest sposób, w jaki ustalany jest porządek i hierarchia w obszarze znaczeń, symboli i wartości. Tradycyjne kategorie analityczne odsyłają w tym przypadku do takich kwestii, jak społeczna rola intelektualistów, przeobrażenia inteligencji jako warstwy społecznej czy rodzaj autorytetów i ich funkcje społeczne. Te ważkie zagadnienia łączy z jednej strony wspólne zakorzenienie w klasycznej teorii społecznej, z drugiej zaś silne powiązanie z powracającymi w ostatnich latach i wciąż aktualnymi tematami ożywionych debat publicznych, takimi jak upadek roli intelektualisty, zanik warstwy inteligencji, kryzys dziennikarstwa czy światopoglądowe i polityczne zaangażowanie naukowców.

W prezentowanym zbiorze pytanie o sposoby ustalania porządku i hierarchii w obszarze znaczeń, symboli i wartości we współczesnym społeczeństwie polskim rozpatrywane jest w interdyscyplinarnej optyce analizy dyskursu. Jej instrumentarium jest bowiem szczególnie przydatne, gdy przedmiotem badawczego zainteresowania ma być kondycja współczesnego życia publicznego, ściśle związana ze swoistymi cechami komunikowania medialnego. W każdej z najważniejszych dla tego pola badawczego „szkół” – analizie konwersacyjnej, krytycznej analizie dyskursu, „agonicznym” podejściu Chantal Mouffe i Ernesto Laclaua czy nurcie postfoucaultowskiemu – odnajdziemy inspirujące analizy odnoszące się do zagadnień wprost powiązanych ze wskazaną problematyką. Szczególną uwagę warto zwrócić między innymi na ustalenia dotyczące reguł debat publicznych, zawartości przekazów medialnych, mechanizmów kształtowania dyskursu publicznego, społecznej konstrukcji rzeczywistości, sposobów przedstawiania w mediach wydarzeń i problemów społecznych czy wpływu dyskursu medialnego na opinię publiczną.

Czym jest dyskurs elit symbolicznych?

Autorzy tekstów publikowanych w książce (socjologowie, językoznawcy i filologowie) badają i poddają krytycznej ocenie różne aspekty tej części dyskursu publicznego, którą można określić mianem dyskursu elit symbolicznych. Ten ostatni termin wymaga krótkiego komentarza¹. Punktem wyjścia dla pomieszczonych w tym zbiorze artykułów jest koncepcja elit symbolicznych sformułowana przez Teuna van Dijka, lingwistę i przedstawiciela Krytycznej Analizy Dyskursu, a powstała pod dużym wpływem socjologicznych koncepcji Pierre'a Bourdieu. W tym ujęciu do elit symbolicznych danego społeczeństwa należą (co niezmiernie istotne – niezależnie od jakości ich publicznych wypowiedzi) eksperci, publicyści, dziennikarze, redaktorzy, pisarze, autorzy podręczników szkolnych, duchowni, naukowcy, ludzie biznesu, intelektualisci, a także występujący w środkach masowego przekazu politycy. Inaczej mówiąc – te grupy i osoby, które bezpośrednio wpływają na zasób publicznie dostępnej wiedzy oraz na kształt i treści dyskursu publicznego. Elity symboliczne odgrywają szczególną rolę w ustalaniu hierarchii spraw ważnych i nieważnych, publicznie prawomocnych kanonów wartości moralnych i estetycznych, a nawet wzorów recepcji stanowisk naukowych.

Pojęcie elit symbolicznych nie odnosi się zatem do władzy politycznej (w tradycyjnym sensie), lecz do władzy w sferze symbolicznej oraz do kulturowo-normatywnej kontroli sprawowanej nad dyskursem publicznym. Wpływ na rządzonych może być tutaj jedynie pośredni, między innymi poprzez decydowanie, co jest przedmiotem publicznej dyskusji, czy przez aktywny udział w przemianach tak zwanego dyskursu dominującego (na przykład w sporach dotyczących kształtu pamięci zbiorowej).

Warto dodać, że w niektórych podejściach badawczych wyraźnie podkreślany jest czynny i sprawczy charakter oddziaływania elit symbolicznych na kondycję komunikowania publicznego. Są jednak i takie stanowiska – obecne na przykład w pozostających pod wpływem koncepcji Michela Foucaulta nurtach analizy dyskursu – w świetle których elity symboliczne nie stanowią sprawczego podmiotu działania w sferze symbolicznej, lecz jedynie medialnie wyeksponowane narzędzie rozproszonych stosunków władzy. W takich optykach

¹ Sięgamy tu do ustaleń terminologicznych Marka Czyżewskiego. Por. M. Czyżewski, *Trzy rodzaje dyskursu* [w:] *Rytualny chaos*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Warszawa 2010, s. 18–29.

podkreśla się znaczenie – zewnętrznych wobec jednostkowych i zbiorowych podmiotów – procesów czy anonimowych struktur dyskursu, których elity symboliczne są jedynie nośnikami. Prezentowane w niniejszym zbiorze artykuły odzwierciedlają tę różnorodność stanowisk.

Dyskurs elit symbolicznych obejmuje zatem przekazy płynące do społeczeństwa zarówno od tych, którzy dopiero aspirują do przejęcia kulturowej kontroli nad dyskursem publicznym, jak i tych, którzy dzięki jej sprawowaniu są w publicznym obiegu eksponowani. O ich społecznej roli przesądza nie tylko udział w podsuwaniu społeczeństwu prawomocnych objaśnień dotyczących najróżniejszych obszarów rzeczywistości (od historii przez politykę, gospodarkę, zjawiska przyrodnicze i dziedzinę problemów społecznych po życie prywatne) oraz w formułowaniu sugestii i zaleceń, jak w każdym z tych obszarów należy postępować. Rzadko zauważa się bowiem, iż do dyskursu elit symbolicznych należy zdecydowana większość przekazów medialnych – wypowiedzi „szarych” obywateli pojawiające się w środkach masowego przekazu (na przykład w reportażach, sondach ulicznych, programach typu *talk show* czy poszukujących nowych talentów formatach rozrywkowych) są wbrew pozorom słabiej reprezentowane. Z tych powodów badanie kondycji dyskursu elit symbolicznych stanowi ważny wkład w analizę i ocenę znacznie szerszych i powszechnie uznawanych za kluczowe pól problemowych, takich jak przestrzeń publiczna, demokracja, kultura, władza, prawda i wolność.

O czym piszemy w niniejszym zbiorze?

W książce zebrano 14 tekstów autorów reprezentujących różne ośrodki badawcze i uczelnie w kraju. Choć autorzy artykułów przedstawiają szerokie spektrum punktów widzenia, to jednak zdecydowaną większość z nich łączy wspólne doświadczenie uczestnictwa w Warsztatach Analizy Dyskursu, ważnej i realizowanej od kilku lat inicjatywie badawczej i dydaktycznej. Integruje ona dużą część polskiego środowiska naukowego zajmującego się problematyką komunikowania społecznego i stanowi podstawę multidyscyplinarnej pracy badawczej nad dyskursem.

W tomie znajdują się teksty ukazujące bogatą paletę teoretyczno-metodologicznych możliwości pracy nad dyskursem elit symbolicznych:

od artykułów o charakterze przeglądowym, nastawionych na szeroki i porównawczy ogląd problematyki elit symbolicznych i ich kulturowego znaczenia (w kolejności zgodnej z układem książki: Cyprian Mielczarski, Anna Duszak, Lech M. Nijakowski, Tomasz Krakowiak, Marek Czyżewski) po teksty omawiające wybrane studia przypadków.

Ze względu na modalność analizowanych dyskursów wśród prezentowanych badań szczegółowych daje się wydzielić dodatkowo dwa podtypy. Jeden związany jest z pracami mającymi charakter rozbudowanej krytycznej rekonstrukcji wybranych dyskursów analizowanych na przykładzie danych tekstowych (Karol Franczak, Paweł Tomanek, Tomasz Bogołębski, Kamilla Biskupska). Są to studia empiryczne bazujące między innymi na analizach zawartości materiałów pisanych i drukowanych. Drugi to badania prowadzone jako studia przypadków wykorzystujące szczegółowe zapisy materiałów audiowizualnych. Sięgając do elementów analizy konwersacyjnej, studia te rozpatrują wybrane zdarzenia komunikacyjne w mikroskali (Paweł Ciołkiewicz, Magdalena Nowicka, Jacek Paczesny, Jerzy Stachowiak). Ponadto zbiór zawiera także pracę zmierzającą do łączenia korzyści płynących z analizy danych zastanych i wywołanych (Tomasz Piekot).

Ważnym metodologicznym wątkiem pozwalającym dodatkowo uporządkować zebrane teksty jest zagadnienie relacji między procesami komunikowania publicznego a szeroko rozumianą kategorią kontekstu. Część artykułów eksponuje przede wszystkim wewnętrzne uwarunkowania dyskursu, z wielu stron i z różnym nasileniem akcentując ich relatywną samodzielność wobec przemian mających miejsce w społecznym, kulturowym i politycznym otoczeniu dyskursu. Do tej grupy można włączyć prace Karola Franczaka, Pawła Tomanka, Pawła Ciołkiewicza, Jacka Paczesnego czy Jerzego Stachowiaka. W innych tekstach – Anny Duszak, Tomasza Bogołębskiego, Magdaleny Nowickiej, Kamilli Biskupskiej, Tomasza Piekota czy Marka Czyżewskiego – silniej zaznacza się bezpośrednie powiązanie zjawisk w obszarze dyskursu z czynnikami kontekstu. Warto jednak dodać, że ani w jednej, ani w drugiej grupie prac dyskurs elit symbolicznych z konieczności nie jest traktowany jako niezależny od swojego pozakomunikacyjnego otoczenia. Dyskurs oraz kontekst jego tworzenia i odtwarzania są wzajemnie powiązane, choć z punktu widzenia różnych podejść badawczych oraz na tle określonych problematyk zależność i kierunek wzajemnego oddziaływania obu elementów rzeczywistości społecznej rozpatrywane są odmiennie.

Różnorodność publikowanych w niniejszym tomie tekstów odzwierciedla szerokie możliwości w zakresie badania wzajemnych relacji między procesami komunikowania publicznego i innymi zjawiskami społecznymi. Wskazuje na to między innymi metodologicznie heterogeniczny charakter zebranych prac empirycznych. W tomie reprezentowanych jest wiele głównych tradycji i nurtów występujących w ramach badań społecznych zainteresowanych problematyką dyskursu. Część z nich wyrasta z tradycyjnych dyscyplin akademickich omawianych w pierwszej części tomu (badania filologiczno-historyczne, lingwistyka, socjologia), inne bazują na wykorzystaniu specyficznych metod analizy i technik zbierania danych przydatnych dla badań nad komunikowaniem (analiza konwersacyjna, analiza zawartości). Niektórzy autorzy korzystają z multidyscyplinarnych i wewnątrznie zróżnicowanych podejść do analizy dyskursu (takich jak *framing analysis* czy Krytyczna Analiza Dyskursu) oraz nurtów łączących badania dyskursu z analizą zjawisk i procesów dotyczących polityki, organizacji społecznej czy gospodarki, ale niezwiązanych bezpośrednio ze sferą komunikowania (analizy postfoucaultowskie). Nie brakuje także przedsięwzięć mniej oczywistych (analiza wykorzystująca zaproponowaną przez Josefa Mitterera koncepcję dualizującego sposobu mówienia) oraz samodzielnych propozycji pojęciowych i badawczych (symetryczna i asymetryczna praca pośrednicząca w ujęciu Marka Czyżewskiego).

Wielorodność podejmowanych punktów widzenia przejawia się także w rozbieżnościach terminologicznych. Nieraz różnice te związane są z reprezentowaniem przez autorów poszczególnych dyscyplin naukowych, ale niekiedy niezgodności przebiegają w poprzek podziałów wyznaczanych przez tradycje badawcze i z tego względu wymagają osobnego komentarza. Jedną z nich – szczególnie, ale bardzo ważną dla tego zbioru – jest rozbieżność w sposobie używania określeń „dyskursowy” i „dyskursywny”. Szereg autorów (Anna Duszak, Lech M. Nijakowski, Paweł Tomanek, Magdalena Nowicka, Kamilla Biskupska, Tomasz Piekot) stosuje termin „dyskursywne” (i terminy pochodne) jako określenie zjawisk przynależnych do dyskursu (dla przykładu: „zjawisko dyskursywne”, „dyskursywna degradacja”, „dyskursywni przeciwnicy”). W tym ujęciu termin „niedyskursywne” oznacza zjawiska i procesy „nieprzynależne do dyskursu”, a zatem należące do społecznego, politycznego, gospodarczego czy demograficznego otoczenia dyskursu. Natomiast inni autorzy (Tomasz Krakowiak, Jerzy Stachowiak, Jacek Paczesny, Marek Czyżewski) dla wyrażenia

wspomnianej różnicy stosują określenia „dyskursowe” i „pozadyskursowe” i mówią na przykład o „mechanizmach dyskursowych” i „zjawiskach pozadyskursowych”.

Do wyboru pierwszej z opcji skłania obecna coraz częściej w polskiej literaturze przedmiotu tendencja, ukształtowana pod wpływem tekstów zagranicznych, do stosowania kalki z języków obcych (ang. *discursive*, fr. *discursif*, niem. *diskursiv*). Z kolei za drugą opcją przemawia istniejąca w języku polskim (a niedostępna w języku angielskim, francuskim i niemieckim) możliwość zaznaczenia różnicy między tym, co do dyskursu należy (i jest „dyskursowe”), a tym, co jest „dyskursywne”, czyli (zgodnie ze znaczeniem słownikowym) „rozumowe”, „oparte na wnioskowaniu”, „poparte argumentacją”. Dla przykładu, w tekście Tomasza Krakowiaka jest mowa o „strategiach dyskursowych” (czyli strategiach stosowanych w dyskursie) i o „niedyskursywnych formach quasi-wiedzy” (czyli formach wiedzy nieopartych na argumentacji).

Respektując indywidualne wybory autorów, zdecydowano o nieujednoliceniu w tomie wspomnianej terminologii. Rozpoznanie zamierzonego znaczenia używanych terminów wymaga zatem od Czytelnika dodatkowej uwagi. Dodać trzeba, że czterech artykułów omawiana kwestia w ogóle nie dotyczy, gdyż nie jest w nich stosowany ani jeden, ani drugi wariant (Cyprian Mielczarski, Karol Franczak, Paweł Ciołkiewicz, Tomasz Bogołębski).

Ze względów merytorycznych artykuły zostały zestawione w czterech działach. W pierwszym z nich podejmowane są zagadnienia ogólne, dotyczące genezy, przemian oraz aktualnego znaczenia dyskursu elit symbolicznych. Punktem wyjścia jest tekst Cypriana Mielczarskiego na temat dziedzictwa starożytnych sofistów. Następnie Anna Duszak oraz Lech M. Nijakowski prezentują językoznawcze i socjologiczne spojrzenia na współczesne aspekty roli elit symbolicznych w obliczu, między innymi, procesów globalizacji i usieciowienia społeczeństwa.

Dział drugi poświęcony jest szczególnie dziś ważnej i rozwijającej się części dyskursu elit symbolicznych, a mianowicie dyskursom eksperckim, które oferują diagnozy, definicje i rozwiązania rozmaitych społecznie doniosłych problemów. Artykuły w tym dziale podejmują następującą problematykę: medialne objaśnienia kryzysu gospodarczego (Karol Franczak), cechy internetowych dyskursów o wychowaniu dzieci (Paweł Tomanek), instrumentalizacja wiedzy eksperckiej w debacie publicznej – na przykładzie kontrowersji wokół przyczyn

katastrofy smoleńskiej (Paweł Ciołkiewicz), a także znaczenie współczesnych dyskursów promujących *coaching* (Tomasz Bogołębski).

W dziale trzecim zawarte są analizy wybranych obszarów sporu w dyskursie elit, gdzie osią dyskusji stają się wizje Polski i Polaków – obejmujące historię, wartości i praktyki komunikacyjne. Przedmiotami zainteresowania są tu kolejno: stosunek do Unii Europejskiej i Zachodu analizowany w kontekście polskiego dyskursu „eurooptymistycznego” (Tomasz Krakowiak), spory o przeszłość polsko-żydowską wywołane książkami Jana Tomasza Grossa (Magdalena Nowicka), problem przeciwdziałania mowie nienawiści w polskiej sferze publicznej (Jacek Paczesny) oraz medialne obrazy pamięci społecznej na przykładzie Śląska Opolskiego (Kamilla Biskupska).

W czwartym dziale rozpatrywane są przeszkody i wyzwania stojące przed badaczami chcącymi zapośredniczać debaty elit symbolicznych. Tomasz Piekot analizuje w tym kontekście spór o *Murzynka Bambo* Juliana Tuwima, Jerzy Stachowiak przygląda się kontrowersjom wokół zmian klimatu, a Marek Czyżewski proponuje autorską koncepcję pracy pośredniczącej w debatach publicznych.

Zarys problematyki

Zainteresowanie elitami symbolicznymi w Polsce ma już długą tradycję, choć prowadzone dotychczas badania lokowały się głównie poza optyką analizy dyskursu. Wystarczy przypomnieć bogaty dorobek studiów nad polską i rosyjską inteligencją czy współczesną – głównie medioznawczą – refleksję nad kulturą celebrytów. Na gruncie polskiej analizy dyskursu systematycznych badań elit symbolicznych było dotychczas niewiele. W ostatnich latach obejmowały one głównie dwa ważne obszary: pamięć zbiorową oraz analizy rasizmu, uprzedzeń i tolerancji². Jednak zainteresowanie dyskursem elit symbolicznych rośnie, czego przejawem są książki i artykuły między innymi Jerzego Bralczyka (*O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*), Michała Głowińskiego (*Nowomowa po polsku*), Pawła Ciołkiewicza (*Pamięć zbiorowa*

² Por. szersze omówienie Krzysztofa Podemskiego w: K. Podemski, *Badania polskiego dyskursu publicznego II RP, PRL i III RP. Przegląd zagadnień*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 2.

w dyskursie publicznym), Anny Horolets (*Obrazy Europy w polskim dyskursie publicznym*), Tomasza Piekota (*Dyskurs polskich wiadomości prasowych*), Marcina Poprawy (*Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego*), Krzysztofa Podemskiego (*Obrazy i wizje społeczeństwa polskiego w prasie krajowej w 1981 roku*), Ireny Kamińskiej-Szmał (Agresja językowa w życiu publicznym: leksykon inwektyw politycznych 1918–2000) czy Marka Czyżewskiego (*Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego* – wraz z Sergiuszem Kowalskim i Andrzejem Piotrowskim). Warto dodać, że obok prac badawczych polskich akademików systematycznie ukazywały się tłumaczenia książek, które dla badaczy elit symbolicznych stanowią ważne inspiracje teoretyczne. Chodzi między innymi o prace Jürgena Habermasa (*Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*), Christophera Lascha (*Bunt elit*), Norberta Eliasa (*Zaangażowanie i neutralność*), Pierre'a Bourdieu (*O telewizji*), Jeana Baudrillarda (*W cieniu milczącej większości*), Franka Furediego (*Gdzie się podziiali wszyscy intelektualiści?*) czy Sheldona Krimsky'ego (*Nauka skorumpowana? O nieczystych związkach nauki i biznesu*).

Obok tekstów w rozmaity (choć najczęściej pesymistyczny) sposób diagnozujących rolę współczesnych elit symbolicznych warto wspomnieć prace badające społeczną historię intelektualistów i wyznawanych przez nich idei. W tym obszarze badacze dyskursu mogą czerpać inspiracje między innymi z klasycznych już dzieł Raymonda Arona (*Opium intelektualistów*) i Czesława Miłosza (*Zniewolony umysł*), a z nowszych autorów – z prac Tony'ego Judta (*Historia niedokończona*), Marci Shore (*Kawior i popiół*) oraz Marka Lilli (*Lekkomyślny umysł*).

Na tym tle powstał przedłożony zbiór tekstów. Mimo że każdy z autorów skupia się na innym wycinku dyskursu elit symbolicznych, a ponadto (z konieczności) nie wszystkie obszary tematyczne mogły być wzięte pod uwagę, analizy tu prezentowane pozwalają na sformułowanie uogólnionej krytycznej refleksji. Można wskazać kilka kluczowych pod tym względem zagadnień:

- ▶ Rekrutacja do grona elit symbolicznych ulega demokratyzacji: dołączają do nich przywódcy związkowi, działacze organizacji pozarządowych, aktywiści obywatelscy, liderzy ruchów społecznych, zaangażowani artyści, blogerzy, celebryci, a nawet uczestnicy telewizyjnych *talent show*. Przejściu od tradycyjnego pojmowania kulturowej elitarności (gdzie

elita rozumiana była jako wąska grupa osób o szczególnych kompetencjach i kwalifikacjach intelektualnych) do ujęć obejmujących szersze środowiska społeczne towarzyszy rozmycie granic elit symbolicznych oraz formowanie się nowych elit i nowych autorytetów. Procesy te dobrze widać we współczesnym pluralizmie roszczeń do wiedzy. Dotychczasowi dysponenci jej prawomocnej postaci albo tracą swoją monopolistyczną pozycję – na rzecz ruchów społecznych, organizacji pozarządowych czy wyspecjalizowanych pasjonatów – albo sami włączają się w kooperację z tymi podmiotami.

- ▶ Próba sprostania coraz większym wymaganiom życia naukowego, wymuszającym przekraczanie granic świata akademickiego, owocuje nieodwracalnymi zmianami w publicznie realizowanej roli autorytetu. Współczesna nauka coraz bardziej dostosowuje się do warunków stawianych jej przez zewnętrzne podmioty – media, gospodarkę oraz kreatorów polityk publicznych. Zgodnie z terminologią zaproponowaną przez Michaela Gibbonsa i jego współpracowników w pracy *The New Production of Knowledge*, zjawiska te opisywane są często jako przejście od „pierwszego” do „drugiego” trybu produkcji wiedzy. W trybie „pierwszym” badacze kierują się wyłącznie celami poznawczymi, natomiast nauka tworzona w trybie „drugim” powinna umieć sprostać coraz agresywniej formułowanym oczekiwaniom rynku i środków publicznego komunikowania. W efekcie tych procesów sukces i wartość pracy badawczej wiązane są coraz częściej z możliwością przeprowadzenia konkretnych wdrożeń w obszarze przedsiębiorczości, regularną obecnością na medialnym rynku publicznych prezentacji wyników badań lub pracą w obszarze popularyzacji wiedzy (na przykład w ramach festiwali nauki, nowoczesnych muzeów czy działalności wydawniczej). Innym znanym schematem opisującym związki nauki ze światem przedsiębiorczości i instytucjami państwa jest figura „potrójnej helisy” (*Triple Helix*) Henry’ego Etkowitza i Loeta Leydesdorffa. Mimo wyraźnego zaangażowania autorów w analizowane zjawiska i ich niewątpliwie afirmatywnego stosunku do gospodarki opartej na wiedzy, koncepcja „potrójnej helisy” może być inspiracją dla wszystkich zainteresowanych badaniem dynamiki przemian współczesnego

uniwersytetu, w których następstwie instytucje naukowe coraz silniej splatają się z agendami rządowymi i współczesną gospodarką³.

- ▶ Włączanie do grona elit symbolicznych przedstawicieli nowych kręgów prowadzi do nadawania ogólnej ważności tematom, które wcześniej miały głównie środowiskowe, lokalne lub regionalne znaczenie. Nowe i zdemokratyzowane elity nagłaśniają sprawy ważne dla tych, którzy wcześniej nie zabierali głosu w sferze publicznej.
- ▶ Ekspozowanie problemów wcześniej pomijanych przez tradycyjne elity symboliczne związane jest także z możliwością zabierania głosu w cyfryzującej się sferze publicznej. Do pełnienia roli elit symbolicznych (w dzisiejszej odmianie) aspirują bowiem oddolni twórcy opinii działający jako tak zwani prosumenci (termin Alvina Tofflera) – osoby łączące aspekty działalności producentów i konsumentów kultury (dzisiaj szczególnie w obszarze Internetu). Jednocześnie jednak pojawia się zagrożenie banalizacji samego uczestnictwa w debacie publicznej i unikania odpowiedzialności za treść i formę zabierania w niej głosu (na przykład na forach internetowych).
- ▶ Zarysowane przemiany elit symbolicznych łączą się z przeobrażeniem ich infrastruktury społecznej. Tradycyjne elity miały względnie szeroką publiczność, która odbierała ich przekaz i dyskutowała na jego temat; nowym elitom nie towarzyszy pojedyncza, szeroka publiczność – zastępują ją osobne kręgi odbiorców tworzących specyficzne nisze lub odbiorcy rozproszeni, których aktywność związana z wymianą opinii jest ulotna, a mobilizacja wokół dyskutowanych problemów często krótkotrwała i kapryśna.
- ▶ Mimo daleko idącego poszerzenia kręgu osób zabierających głos w przestrzeni publicznej i włączenia do niej rozległego zakresu

³ Por. M. Gibbons, C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, P. Scott, M. Trow, *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*, London 1994; H. Etzkowitz, L. Leydesdorff, *The Dynamics of Innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations*, „Research Policy” 2000, nr 29, s. 109–123.

środowisk dyskurs elit symbolicznych wbrew pozorom nie ulega ja-kościowemu wzbogaceniu, lecz przeciwnie – staje się coraz bardziej przewidywalny. Uniformizacja i standaryzacja dyskursu, mimo jego poszerzonego spektrum tematycznego, jest bowiem pochodną ograniczonego zestawu uproszczonych wzorów komunikowania.

- ▶ Dotkliwe przejawy tych tendencji zaznaczają się w szczególności w dziedzinie dziennikarstwa i publicystyki (o czym świadczy szeroko dyskutowany problem kryzysu dziennikarstwa), a także w obszarze nauk społecznych i humanistycznych, który wchodzi w coraz głębsze relacje ze sferą tak zwanej praktyki, tracąc po drodze swoją tradycyjną autonomię. Niegdyśiejsze polityczne służebności elit symbolicznych w systemach totalitarnych ustępują miejsca oportunistowskiemu wymaganemu od elit symbolicznych zajmujących się medialną obsługą systemu demokratycznego. Droga od inteligenta, przez sprawnego menedżera projektów badawczych, do medialnego komentatora i celebryty pokazuje ambiwalentny charakter procesu politycznej i kulturowej demokratyzacji. W wyniku tego procesu polityczne zależności elit symbolicznych nie zanikają, lecz zmieniają swój charakter i stają się mniej widoczne.

- ▶ Ta ewolucja pozwala wręcz mówić o nowych odmianach „zdrady klerków” i porównać obecną sytuację z ustaleniami Juliena Bandy formułowanymi w latach 20. XX wieku⁴. O ile stanowisko Bandy, zwracającego uwagę na serwilizm elit wobec ówczesnych reżimów autorytarnych i kapitulację rozumu w obliczu nastrojów nacjonalistycznych, ujawniało bezsporną problematyczność zachowań intelektualnego establishmentu, o tyle współczesne formy „zdrady” są nieoczywiste i daleko bardziej dyskusyjne. „Drugą” zdradą klerków można nazwać przesadną skłonność do wypełniania kryteriów „nowoczesnego przedsiębiorstwa naukowego” (kategoria Horkheimera i Adorna), w którym elity symboliczne stają się sprawnymi administratorami zadań i projektów

⁴ Szerzej na ten temat w: M. Czyżewski, *Wiedza specjalistyczna i praktyka społeczna – przemiany i pułapki* [w:] *Kontrowersje dyskursywne. Między wiedzą specjalistyczną a praktyką społeczną*, red. A. Jabłoński, J. Szymczyk, M. Zemło, Lublin 2012, s. 71–93.

w ramach obsługi narzuconych przez państwo polityk publicznych. Dawni uczeni tracą autonomię i możliwość samodzielnego wyboru za interesowań na rzecz wąsko zakrojonych zadań biurowatycznych przy coraz bardziej sformalizowanych projektach badawczych lub inicjatywach obywatelskich. „Trzecia” zdrada klerków polega na bezkrytycznym poddaniu się retoryce „społeczeństwa wiedzy”. Ta przyjmowana współcześnie na mocy oczywistości idea pociąga za sobą szereg zobowiązań, w których uzasadnianiu gorliwie uczestniczą elity symboliczne: od konieczności „uczenia się przez całe życie”, przez deklarację odpowiedzialności za siebie i innych w prawie każdym obszarze życia, po przyjęcie założenia o niekwestionowalności haseł, takich jak „kreatywność”, „innowacja” i „elastyczność”. Współtworzony przy udziale elit symbolicznych syndrom „społeczeństwa wiedzy” staje się odpowiedzią na „niepewne czasy” kryzysowej ekonomii, współczesnych procesów migracyjnych czy nowych zagrożeń w życiu politycznym. Człowiek wychowany w „społeczeństwie wiedzy” ma być nie tylko zdolny do adaptacji w zmieniających się warunkach aktywności zawodowej, ale zachować poczucie sprawstwa i kontroli nad własnym życiem oraz odporność psychiczną w sytuacji życiowego niepowodzenia.

- ▶ Społecznie ważnym i – co ciekawe – zazwyczaj omijanym przez badaczy zagadnieniem jest równie gorliwy, co bezrefleksyjny udział polskich elit symbolicznych w medialnym dyskursie pedagogicznym, na przykład zachęcającym do innowacyjnej przedsiębiorczości, podejmowania obywatelskich inicjatyw czy kreatywności w życiu prywatnym. Temu zjawisku poświęcona jest osobna zbiorowa publikacja, w której powstaniu uczestniczyło kilkoro spośród autorów prac zamieszczonych w tym tomie⁵.
- ▶ Postępujące w szybkim tempie procesy mediatyzacji i celebrytyzacji przestrzeni publicznej wpływają destrukcyjnie na dialog społeczny, który często ulega ostrej i bezproduktywnej polaryzacji bądź

⁵ Chodzi o dorobek działającego od 2011 do 2013 roku interdyscyplinarnego, pedagogiczno-socjologicznego seminarium Katedry Pedagogiki Społecznej oraz Zakładu Badań Komunikacji Społecznej UŁ, opublikowany w „Societas/Communitas” 2013, nr 2 (16).

przekształca się w antagonizm inscenizowany dla potrzeb medialnej produkcji. Krytyczny namysł w tym obszarze stosunkowo rzadko dotyczy sfery działań poza kontekstem ściśle medialnym: inicjatyw obywatelskich w organizacjach społecznych, aktywności pozarządowej czy w tak zwanym trzecim sektorze. Zaangażowani aktywiści nie dostrzegając deficytów dyskursu elit symbolicznych we własnym środowisku, skłonni są za „brak dialogu” i wszelkie patologie komunikowania publicznego obarczać odpowiedzialnością media i establishment polityczny. Część elit symbolicznych angażuje się w ustalanie społecznie wartościowych postaw i poglądów, ale niepostrzeżenie wprowadza do dyskusji wzory komunikowania, którym wypadaloby raczej przeciwdziałać.

- ▶ Nowe mechanizmy debaty publicznej – w zamierzeniu włączające i przeciwdziałające marginalizacji społecznej – prowadzą często do nowych nierówności i nowych form symbolicznego wykluczenia. Dotyczy to nie tylko środowisk lub jednostek zagrożonych ubóstwem, osób bezrobotnych, niepełnosprawnych czy różnych grup mniejszościowych, ale także tych wszystkich, którzy – jak część inteligencji – nie potrafią sprostać wymogom „nowego ducha kapitalizmu” i odpowiedzieć pozytywnie na wezwanie współczesnych dyskursów modernizacyjnych.
- ▶ Na charakterystykę dyskursu polskich elit symbolicznych mają także wpływ procesy ogólnoeuropejskie oraz światowe. Elity silnie angażują się w tłumaczenie, przeformułowywanie i kształtowanie odbioru tych procesów (na przykład kryzysu finansowego, miejsca Polski w Unii Europejskiej, zmieniających się warunków geopolitycznych), sprawując tym samym pośrednią kontrolę nad opinią publiczną i wyobrażeniami dotyczącymi przyszłości kraju.
- ▶ Rozważenia wymagałyby ponadto formy oporu wobec kryzysu dyskursu elit symbolicznych, w tym swego rodzaju „fala powrotna” – próby odradzania się tradycyjnego wyobrażenia elitarności (na przykład kluby dyskusyjne, małe oficyny wydawnicze, think-tanki, elitarne

tryby studiów wyższych, inicjatywy próbujące przywrócić znaczenie nauk humanistycznych).

Postępujące przemiany dyskursu publicznego zachęcają do poszukiwania nowych sposobów ich badania i komentowania. Tę rolę biorą na siebie nie tylko reprezentanci elit symbolicznych, ale także badacze zajmujący się nimi. Dla niektórych przedstawicieli środowiska akademickiego oznacza to szansę na intensyfikację ich publicznego zaangażowania, dla innych – potrzebę zwiększenia poznawczego dystansu. Badacze, których artykuły znajdują się w tym tomie, postawili sobie zadanie bliższego oglądu i niełatwej oceny niektórych ze wspomnianych zjawisk – unikającej zarówno ich demonizacji, jak i afirmatywnego oklaskiwania. Choć kondycja dyskursu elit symbolicznych wyłaniająca się z tego zbioru nie napawa optymizmem, warto się o nią spierać i szukać środków naprawczych w samym obszarze komunikowania publicznego. Tom *Dyskurs elit symbolicznych. Próba diagnozy* stanowi krok w tym kierunku.